

Op de Beeck Herman
Berlaarsesteenweg 37,
2560 Kessel
Belgie
Tel: +32 3489 10 61
Email: herman.op.de.beeck1943@telenet.be

Aan: Stichting van Nederveen,
Oranje Nassaulaan 175
2051 HN Overveen
Bloemendaal

Geachte,

Ik ben student van de Koninklijke Academie van Antwerpen, deeltijds kunstonderwijs, afdeling glas in lood.

Als eindproject werk ik aan een kopie van glasraam dat twee maal voorkomt op een schilderij van Johannes Vermeer, namelijk dat raam met het alliantiewapen Van Nederveen / Vogel.

Het is mijn bedoeling om een historisch en heraldisch juiste kopie te maken. Daar Vermeer op de schilderijen de velden van het wapen van Jannetje Vogel alleen maar een verschil in tint gegeven heeft die zowel goud als zilver kunnen zijn stel ik mij vraag welke de juiste kleuren voor deze velden zijn. Ik zou U al heel dankbaar zijn moest U me hierbij kunnen helpen.

Bij het bestuderen van dit wapen komen er nog wel enkele vragen, waarom zijn die drie vogels omgewend (of afgewend) en waarom is het onderste kwartier leeg?

In de gangbare bronnen vind ik hiervoor geen verklaring.

Indien U me kon helpen met de juiste kleuren van die velden en eventueel een verwijzing naar bronnen of publicaties zou U me al veel verder helpen.

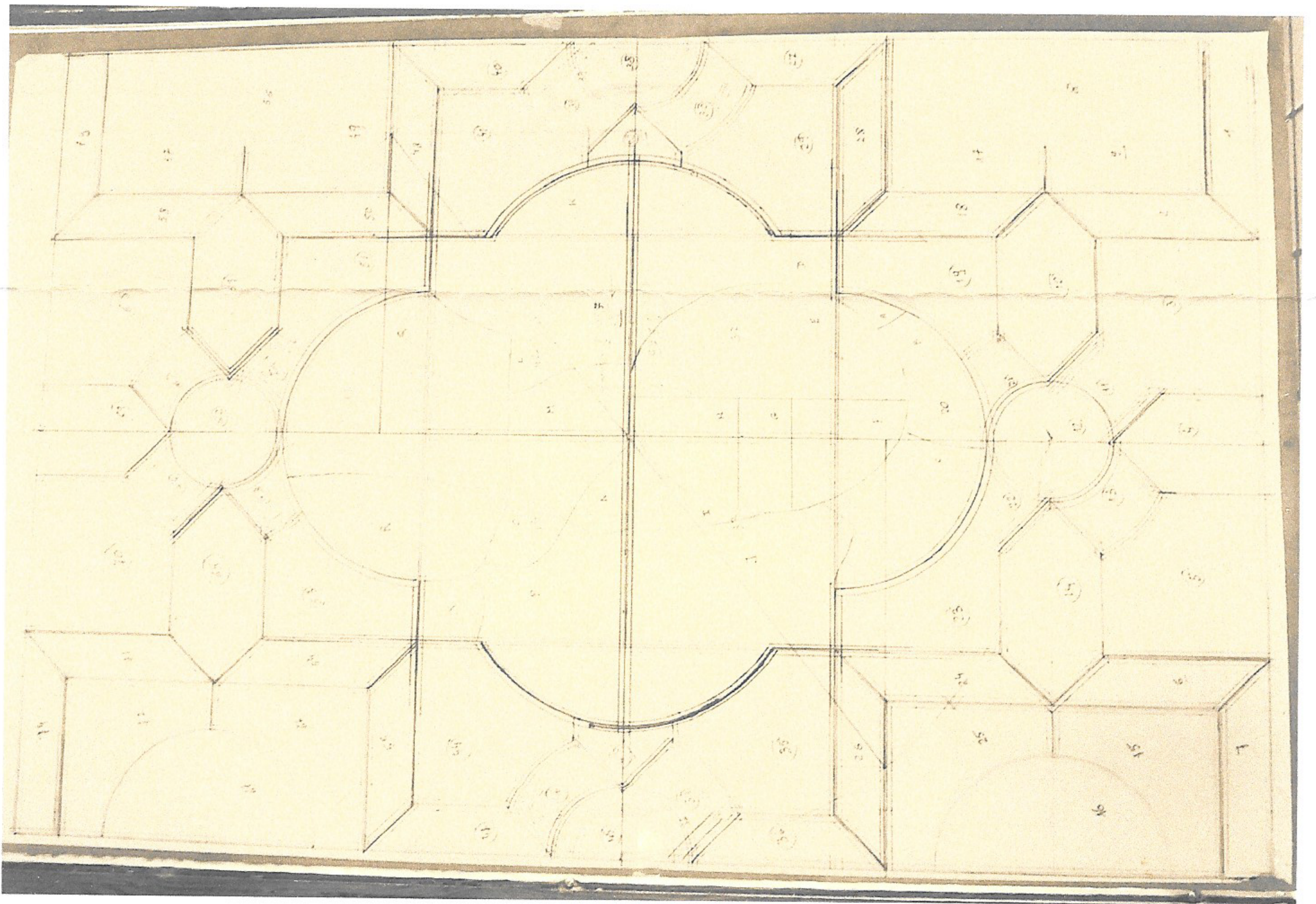
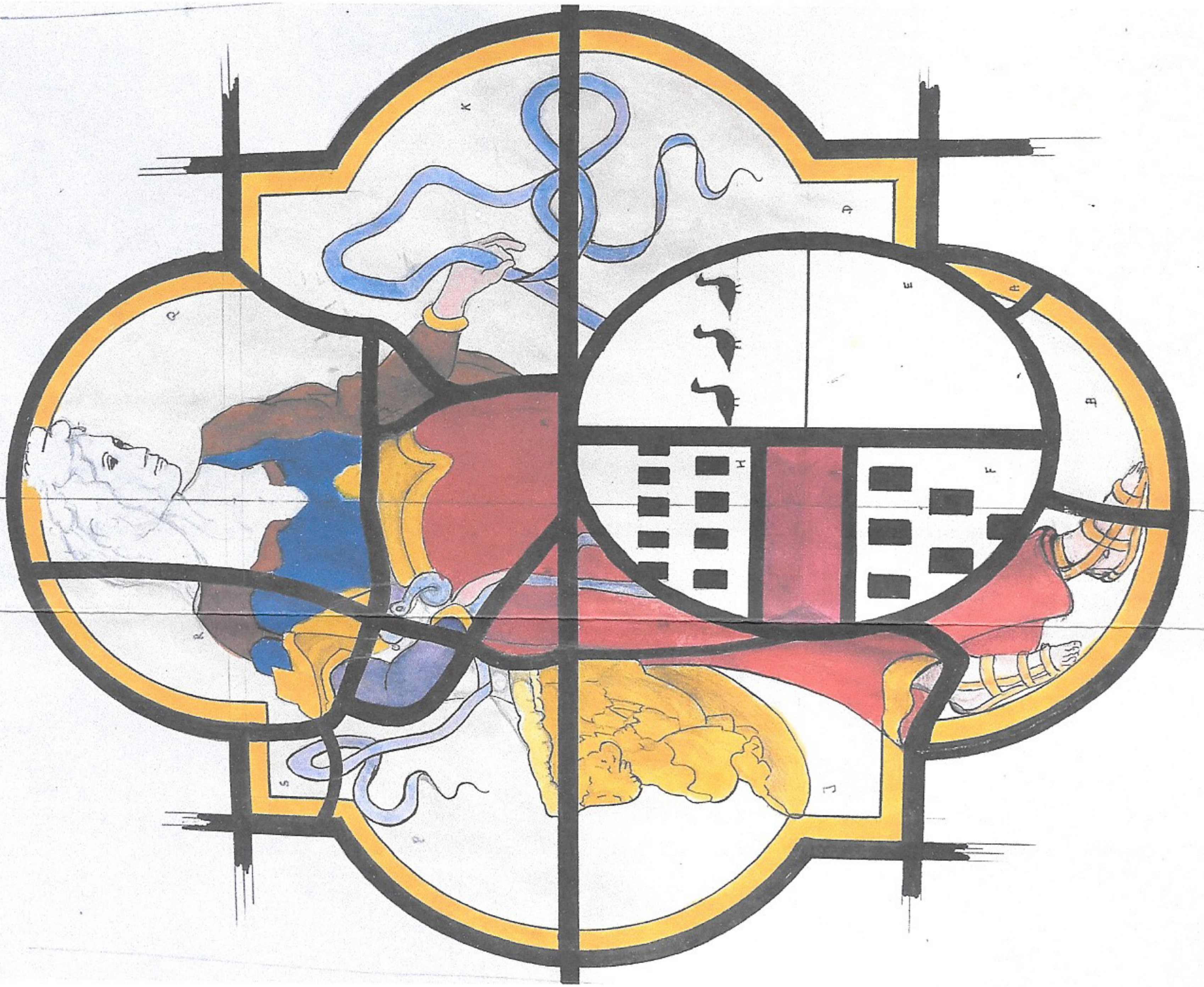
Hartelijk dank bij voorbaat.

Met Vriendelijke Groeten,

Op de Beeck Herman

Hierbij ingesloten een kopie van de huidige stand van de werktekeningen.

Stichting van Nederveen

De heer
Herman op de Beeck,
Berlaarsesteenweg 37,
2560 Kessel,
België.

Overveen, 26 april 2018.

Geachte heer op de Beeck,

Vriendelijk dank voor uw brief met interessante vragen over het wapen Vogel. Het wapen Vogel van de familie waarvan Jannetje Jacobsdr Vogel deel uitmaakte heb ik in de literatuur nergens gevonden. Dat maakt dat ik u alleen in algemeen heraldische termen kan antwoorden. Ik doe dat naar beste vermogen.

Een alliantiewapen is de samenvoeging van twee wapens binnen één wapenschild. In dit geval weten we dat de ondergrond van het wapen Nederveen wit is (zoals u ook in bovenstaand wapen kunt zien). Dit wit, of eigenlijk in zilver, zoals het heraldisch heet, heeft Vermeer met hetzelfde pigment aangegeven als het onderste deel van het wapen Vogel. We kunnen derhalve aannemen dat de onderste helft van het wapen Vogel eveneens in zilver is. Onmiskenbaar maakt Vermeer de bovenste helft van het wapen geel, of in goud. Op dat gouden vlak toont hij drie vogels, gaande naar heraldisch links (voor ons rechts), als althans we ervan uitgaan dat de zijde die we van het raam zien, de voorzijde is. Maar dat zult u als glazenier beter kunnen beoordelen dan ik.

Inderdaad is het opmerkelijk dat de vogels naar heraldisch links gewend staan, waar ze gewoonlijk andersom staan. Een verklaring daarvoor is mijns inziens niet te geven.

De kleuraanduiding van de vogels zijn een soort donker geel of oranje. Dit zou heraldisch niet mogelijk zijn. Eerder zijn ze groen of rood of zwart, danwel naturel. Met deze gegevens kom ik tot een reconstructie als ik ook tracht zo dicht mogelijk te blijven bij wat Vermeer ons laat zien. Mijn reconstructie van het wapen Vogel toon dan, de vogels in rood (keel) houdend, zo:

Ik herhaal nog eens dat ik niet beschik over een historische grondslag voor deze afbeelding. Het is uitsluitend een reconstructie op grond van wat Vermeer ons laat zien.

Uw project om het raam (opnieuw?) te maken is buitengewoon spannend. Ik hoop dat het gaat slagen en dat u er een goede plek voor weet te vinden. Kunt u ons op de hoogte stellen van de onthulling van het eindproduct?

Met vriendelijke groet,

Ruud Nederveen,
Senator Stichting van Nederveen.

Gematigdheid of sierlijke decoratie?

Het glas-in-loodraam op twee schilderijen van Johannes Vermeer

Door: drs. Sophie C.A. Rietveld

Op de schilderijen *Drinkende dame met heer* in Berlijn en *Dame en twee heren* in Braunschweig van Johannes Vermeer is een identiek glas-in-loodraam weergegeven. (afb. 1 en 2). Op dit raam is in het midden een cirkel te zien met twee familiewapens, waarachter een vrouw staat die een ornamentaal lint in de hand lijkt te houden. Sinds 1978 zijn verscheidene auteurs van mening dat, vanwege de voorstelling op dit glas-in-loodraam, beide schilderijen moraliserend moeten worden geïnterpreteerd. In het onderstaande zal worden betoogd dat dit niet valt vol te houden.¹

In 1978 vond in het Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig de tentoonstelling *Die Sprache der Bilder* plaats. Deze tentoonstelling had tot doel de bezoekers te laten zien dat vele schilderijen verborgen betekenissen bevatten die vaak aan de hand van zestiende en zeventiende eeuwse emblemen geïnterpreteerd kunnen worden.² In de begeleidende tentoonstellingscatalogus schreef Rüdiger Klessmann een uitvoerige catalogustekst bij het schilderij uit Braunschweig.³

Klessmann meende de vrouwenfiguur in het glas-in-loodraam te kunnen interpreteren als de personificatie van *Temperantia*. Hij haalde daartoe een embleem van Gabriel Rollenhagen uit 1613 aan, waarop de personificatie van *Temperantia* is te zien. Het motto bij het embleem luidt: ‘*Serva Modum*’, ofwel ‘*Betracht Matigheid*’.⁴ *Temperantia*, de personificatie van de Gematigdheid, is onder andere herkenbaar aan het hoofdstel van een paard in haar rechterhand (afb. 3).⁵ Ook de vrouwenfiguur in het glas-in-loodraam zou volgens Klessmann teugels en toom (*Zaumzeug*) vasthouden.⁶ Deze veronderstelling biedt volgens hem de sleutel tot de betekenis van beide schilderijen: zij behelzen een vermaning dat men gematigdheid dient te betrachten.⁷ Dit gematigdheidsmotief werd passend geacht voor beide voorstellingen; in beide scènes wordt immers wijn gedronken of aangeboden.

Maar is op het raam werkelijk het hoofdstel van een paard uitgebeeld? Wanneer men nauwkeurig kijkt, blijkt het onmogelijk om het sierlijk gevormde attribuut in de schilderijen van Vermeer als teugels en bit te identificeren (zie afb. 4). Toch is het sinds de interpretatie van Klessmann gebruikelijk geworden om de twee schilderijen op deze manier te interpreteren. Zo stelt Arthur K. Wheelock expliciet dat hij het met Klessmann eens is: “Rüdiger Klessmann heeft overtuigend aangetoond, dat in het gekleurde glas van het raam de

personificatie van de Gematigdheid is afgebeeld”.⁸ Albert Blankert ziet eveneens teugels “met een bit eraan”.⁹ Vrij recent sloot ook Wayne Franits zich aan bij de interpretatie van Klessmann. In een van zijn beschrijvingen van de schilderijen meent hij dat het voorwerp dat door de figuur wordt vastgehouden “is probably a bridle and thus functions as a personification of temperance”.¹⁰ Ook hij interpreteert de werken als een vermaning.

Naast Wheelock, Blankert en Franits is eveneens voor Walter Liedtke de interpretatie van Klessmann een onbetwist feit. Bij een beschrijving van beide schilderijen spreekt hij over “the window with its image of Temperance”.¹¹ Hij schrijft dat de figuur in het raam “*clearly holds a bridle and recommends Temperance*”.¹² In zijn overtuiging schrijft Liedtke zelfs dat de teugels (“head straps and bit”), zoals die volgens hem op Vermeers glas-in-loodraam zijn te zien, een standaard zestiende en zeventiende eeuwse exemplaar voorstellen. In zijn publicatie *The Royal Horse and Rider* uit 1989 zijn volgens hem genoeg voorbeelden hiervan te vinden: “numerous examples are illustrated in Liedtke 1989”.¹³

Bij bestudering van deze publicatie blijken echter van de 295 afbeeldingen er slechts drie te zijn waarbij het mogelijk is om enige gelijkheid te onderkennen met het object in Vermeers glas-in-loodraam (zie afb. 5, 6 en 7). Op deze gravures zijn paarden te zien met al dan niet wapperende teugels, waarin soms lussen zijn aan te treffen. Bij deze drie gravures is inderdaad sprake van een minimale, doch weinig overtuigende overeenkomst met het voorwerp in het glas-in-loodraam. Bij de overige 292 afbeeldingen in Liedtkes publicatie kan onmogelijk een vergelijking worden getrokken. Deze meerderheid van afbeeldingen laat paarden zien waarvan de teugels ofwel strak gehouden worden door de ruiter, ofwel strak over de nek hangen of geknoopt zijn. Of het nu gaat om lopende, springende, steigerende of stilstaande paarden, overtuigende overeenkomsten tussen teugels en het object in het glas-in-loodraam zijn niet te vinden. Van een duidelijk zichtbaar bit in Vermeers voorstellingen is überhaupt geen sprake. Uit vergelijking met deze afbeeldingen komen dus juist de verschillen naar voren.

Geen van de auteurs die zich aansluit bij Klessmanns interpretatie wijst erop dat het object in het glas-in-loodraam is bevestigd aan de wapenschijf (zie afb. 4). Het is duidelijk te zien dat een gedeelte van het lint in een rechte lijn naar het wapen toe loopt, wat erop duidt dat het gewicht van het wapen het lint strak trekt. Hetzelfde zien we overigens aan de linkerzijde van het wapen; ook daar loopt een lint van de hand van de vrouw in een strakke lijn naar het wapen.

Gregor J.M. Weber is een van de weinigen die de gematigdheidsverklaring van Klessmann verwerpt. Hij zet uiteen dat eenduidige interpretaties voor Vermeers

voorstellingen vaak onjuist zijn en geeft als voorbeeld de interpretatie van Klessmann. Weber wijst de identificatie van de figuur als *Temperantia* af en schrijft terecht dat “ these straps may well be nothing but the bands attached to coat-of-arms as elaborate decorative elements, as are frequently found in pictorial evidence from around 1600”.¹⁴

Weber laat aan de hand van twee voorbeelden zien dat in prenten en tekeningen van familiewapens uit het begin van de zeventiende eeuw soortgelijke decoratieve linten zijn aan te treffen. Soms zijn deze linten op eenvoudige wijze weergegeven, andere keren wordt het lint met sierlijke lussen afgebeeld zodat het vrijwel dezelfde de vorm heeft die wij in het glas-in-loodraam van Vermeer aantreffen (afb. 8). In een aantal gevallen worden de wapens vastgehouden door een vrouwenfiguur die achter het wapen staat, zoals in de door Weber afgebeelde tekening van Gerrit Pietersz. Sweelinck. De linten waaraan het wapen bevestigd is, houdt zij nonchalant in haar handen (afb. 9).¹⁵

Ondanks Webers tamelijk overtuigende voorbeelden is men ook na het verschijnen van zijn artikel in gezaghebbende publicaties blijven volhouden dat *Temperantia* is uitgebeeld, zoals we bij Liedtke en Franits zagen. Het is dus nodig om nog overtuigender voorbeelden te vinden.

Die blijken er inderdaad te zijn. Een vrouwenfiguur die aan gratievol krullende linten een wapen vasthoudt treffen wij bijvoorbeeld ook aan in het ruitschild van Martine van Borsselen in een Album Amicorum uit 1593 (afb. 10). Bij het wapen van Geertruydt van Brockhorst zien we hoe de linten die de twee Cupido's vasthouden boven hun hand net zo'n lus vormen als in de voorstelling van Vermeer (afb. 11). Nog overtuigender is de gelijkenis met de linten waarmee een gevleugeld knaapje op een kaart van de Zeven Provinciën uit 1640 – 1670 de zeven wapens vasthoudt (afb. 12). Het krullende lint in zijn linkerhand maakt zelfs boven de hand precies dezelfde, wat eigenaardige gevormde, van boven afgeplatte lus als het lint dat de vrouw op Vermeers glas-in-loodraam vasthoudt. Kennelijk was dit een conventie bij het verbeelden van dergelijke wapenlinten. Onder de hand van het ventje zien we het losse en het strakgetrokken gedeelte op dezelfde wijze tevoorschijn komen; de manier waarop het losse deel vervolgens in ronde lussen ‘rond’ de horizontale lijn van het lood draait lijkt erg op de krullen van het lint bij het wapen van het Lucasgilde (afb. 8). Plaats de details naast elkaar en we staan voor een onbetwist feit: we hebben hier niet te maken hebben met de teugels en het bit van *Temperantia*, maar met een decoratief lint dat wordt vastgehouden door een decoratieve vrouwfiguur (afb. 13 en 14). Kennelijk heeft de behoefte aan een moraliserende betekenis – een dergelijk tafereel interpreteerde men graag als een *exemplum contrarium* –

een nauwkeurige beschouwing van wat er nu eigenlijk op deze ramen is uitgebeeld in de weg gestaan.

¹ Dit artikel komt voort uit een bachelorscriptie uit 2005 over de schilderijen *Drinkende dame met heer* in Berlijn en *Dame en twee heren* in Braunschweig van Vermeer, die door Eric Jan Sluiter werd begeleid. Ik dank hem voor zijn hulp en adviezen.

² Deze tentoonstelling volgde op de succesvolle tentoonstelling *Tot Lering en Vermaak. Betekenissen van Hollandse genrevoorstelling uit de zeventiende eeuw*, in 1976 georganiseerd door Eddy de Jongh en medewerkers en gehouden in het Rijksmuseum. Daarin werd diens benadering, waarin veelvuldig gebruik werd gemaakt van emblemen ter duiding van de betekenis van schilderijen, voor het eerst aan een breed publiek getoond: zie Eddy de Jongh et al. (red.), 'Tot lering en vermaak,' geschreven als inleiding tot de catalogus van de tentoonstelling *Tot lering en vermaak. Betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*, (cat. tent. Rijksmuseum, Amsterdam) 1976.

³ Rüdiger Klessmann (red.), *Die Sprache der Bilder: Realität und Bedeutung in der niederländischen Malerei des 17. Jahrhunderts*, (cat. tent. Herzog Anton Ulrich-Museum) Braunschweig 1978.

⁴ Het goede advies wordt onder het embleem als volgt toegelicht: 'Mens SERVARE MODUM, rebus sufflata secundis / Nescit, & affectus fraena tenere sui', wat vrij vertaald zoïets betekent als 'Het verstand is niet in staat om matigheid te betrachten en de gevoelens te beteugelen nadat de begeerte is gewekt', in: Ben Broos en Arthur K. Wheelock Jr (red.), *Johannes Vermeer*. (cat. tent. Mauritshuis en National Gallery of Art), Den Haag en Washington 1995, p. 116.

⁵ Klessmann noemt het meetkundig object in haar linkerhand een "Winkelmaß", ofwel 'winkelhaak', in: Klessmann 1978, p. 166.

⁶ Klessmann spreekt letterlijk over een "Zaumzeug", wat letterlijk 'toomtuig' betekent.

⁷ Klessmann 1978, p. 167: "...so bietet tatsächlich die Wappenscheibe den Schlüssel zu seinem Verständnis. 'Wahre das Maß!' ist die Warnung, die von dem Sinnbild der temperantia ausgeht".

⁸ Broos en Wheelock 1995, p. 116.

⁹ Albert Blankert, 'Vermeers 'moderne' onderwerpen', p. 37. In: Broos en Wheelock 1995, p. 30-45.

¹⁰ Wayne Franits, *Dutch Seventeenth Century Genre Painting: its stylistic and thematic evolution*, New Haven en Londen 2004, p. 170.

¹¹ Walter Liedtke, *A View of Delft: Vermeer and his Contemporaries*, Zwolle 2000, p. 215.

¹² Liedtke 2000, p. 219.

¹³ Liedtke 2000, p. 288, noot 14.

¹⁴ Gregor J.M. Weber, 'Vermeer's Use of the Picture-within-a-Picture: A New Approach', p. 303. In: I. Gaskell en M. Jonker (red.), *Vermeer Studies*, Washington en New Haven 1998, p. 284-307.

¹⁵ Weber 1998, p. 303.

Afbeelding 1
Drinkende dame met heer
Ca. 1660-1661
Olieverf op doek
65 x 77 cm
Gemäldegalerie, Berlijn

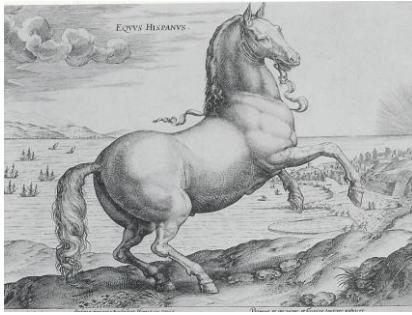
Afbeelding 2
Dame en twee heren
Ca. 1662
Olieverf op doek
78 x 67 cm
Herzog Anton Ulrich Museum
Braunschweig

Afbeelding 3
Gabriel Rollenhagen
'Serva Modum'
Embleem uit *Selectorum Emblematum Centuria Secunda*
Arnhem, 1613
The Folger Library, Washington.

Afbeelding 4
Detail glas-in-loodraam

Afbeelding 5

Hieronymus Wierix naar Stradanus
Gravure 'Equus Hispanus' in *Equile Ioannis Austriaci*,
Uitgegeven door Philips Galle in Antwerpen, 1581

Afbeelding 6

Hieronymus Wierix naar Stradanus
Gravure 'Brito' in *Equile Ioannis Austriaci*,
Uitgegeven door Philips Galle in Antwerpen, 1581

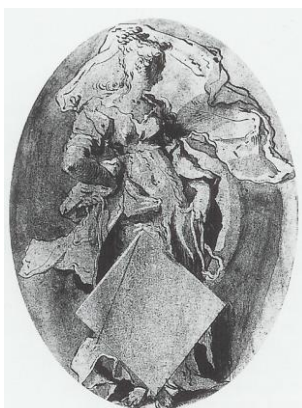
Afbeelding 7

Hendrick Goltzius naar Stradanus
Gravure 'Danus' in *Equile Ioannis Austriaci*,
Uitgegeven door Philips Galle in Antwerpen, 1581

Afbeelding 8

'Os en schilderattributen met het wapen van St. Lucas'
Afkomstig uit *Album Amicorum* van Wybrand de Geest
1614

Afbeelding 9

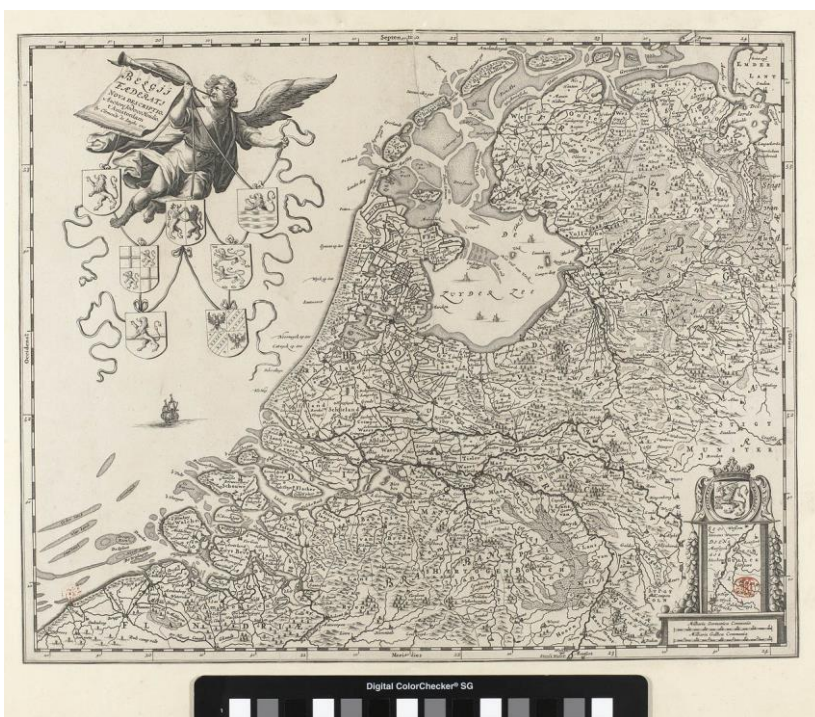
Gerrit Pietersz. Sweelink
'Wapenschild vastgehouden door vrouw'
Ca. 1590
Zwart krijt, pen en bruine inkt, was, verhoogd met wit.
Grafische Sammlung Kunstmuseum Dusseldorf im Ehrenhof.

Afbeelding 10
 'Voorgedrukt ruitschild met dame',
 gebruikt voor het vrouwenwapen van
 Martine van Borselen, 1593
 Rijksmuseum Amsterdam

Afbeelding 11
 'Geschilderd vrouwenwapen met
 inscriptie van Geertruydt van
 Bronckhorst'.
 1593
 Rijksmuseum Amsterdam

Afbeelding 12
 Jodocus Hondius
Belgii Faederati Nova
Descriptio
 Prent, gravure
 1640 – 1670
 Uitgever: Clement de Jonghe

Vergelijking details (afbeelding 13 en 14)

